

РОЗДІЛ 18.**Геополітичний вимір розвитку України**

Здобуття незалежності Україною закономірно вважається однією з найбільш значущих подій, які вплинули на геополітичні зміни в Європі. При цьому, однак, дуже важливо визначити, наскільки органічними та глибокими є ці зміни і якою мірою вони торкнулися самої держави та її громадян. Отже, слід звернути увагу на те, які цивілізаційні характеристики були успадковані і які можуть проявитися та набуті усталеного характеру після завершення посткомуністичних трансформацій в Україні. Система цінностей і пріоритетів, які поширені серед населення і якими керується політична еліта, є найсуттєвішим і водночас найдинамічнішим чинником, що визначає реальні геополітичні координати країни. Зважаючи на те, що сучасній Україні притаманна бірегіональність, — належність і до Європи, і до євразійського простору, — якісні зміни, що в ній відбуваються, мають відіграти помітну роль у визначенні формату інтеграційних процесів на континенті, характеру міждержавних відносин на і Східній Європі та пострадянському просторі, окреслити її власні геополітичні координати. Водночас цивілізаційне та геополітичне самовизначення населення в останні роки було і залишається і полем, й інструментом внутрішньополітичної боротьби та зовнішніх впливів, тож цей складний процес далекий від того, щоб розвиватися природним шляхом. Становлення української державності відбувається за умов суперечливих процесів на пострадянському просторі і розгортання європейської інтеграції, що безпосередньо позначається на виборі моделі національного поступу.

1. Зовнішні чинники становлення та розвитку української державності

Міжнародні чинники, інтернаціональний взаємовплив на всіх етапах історії відігравали важливу роль у суспільному і політичному розвитку. Сучасний період світового розвитку характеризується якісно новою моделлю взаємодії національних і наднаціональних процесів, коли розповсюдження та утвердження спільних цінностей дедалі більше посилює роль міжнародного права, узгоджених норм і правил, розширенням сфери взаємодії держав, добровільним делегуванням частини суверенітету спільним центрам управління. Це особливо дається взнаки у регіонах інтенсивних інтеграційних процесів та стосовно нових незалежних дер-

жав. Україна повною мірою підпадає під дію обох зазначених обставин. Крім того, слід окремо враховувати складний феномен пострадянського простору — перетворення важливих для розвитку країни чинників з внутрішніх на зовнішні, складного переплетіння дезінтеграційних і реінтеграційних тенденцій.

Українська незалежність формально була швидко визнана міжнародною спільнотою. Але в реальності її місце та роль у міжнародних відносинах довгий час залишалися недостатньо визначеними внаслідок неготовності провідних світових акторів до розпаду СРСР, а надалі — у зв'язку зі суперечливістю внутрішнього і зовнішньополітичного курсу, низькою довірою до влади. Легітимація унезалежнення відбулася шляхом референдуму; принципово важливим було незаперечне міжнародне визнання його правової та політичної коректності. У Зверненні Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» від 5 грудня 1991 р. фіксується таке визнання: «Демократичність референдуму та відсутність порушень під час його проведення засвідчують спостерігачі від парламентів багатьох країн світу, представники Європарламенту, Бюро по вільних виборах НБСЕ, української та зарубіжної громадськості»¹. Симптоматично, що ставлення міжнародної спільноти до референдуму 2000 р. та реакція на це ставлення з боку української влади були абсолютно іншими. За межами пострадянського простору вимогливість міжнародних партнерів до України була високою, що пов'язано з її претензіями на інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур. Це значно підвищило роль зовнішніх чинників у внутрішньому розвитку держави. Проте гармонічність їхньої взаємодії з внутрішніми процесами могла бути забезпечена тільки здійсненням системних демократичних і ринкових реформ, чого довгий час не відбувалося.

Унезалежнення України відбулося на такому етапі розвитку системи міжнародних відносин, коли інтернаціональні (регіональні та міжрегіональні), а в окремих сегментах і глобальні процеси набули великого впливу. Їхня вагома роль у процесах національних дедалі більше має не тільки системний, а й, що головне, об'єктивно обумовлений характер. Отже, за своєю природою зовнішні чинники доцільно розділяти на загальні, що мають цілком об'єктивний характер, і персоніфіковані, пов'язані з індивідуальними діями окремих держав або груп держав. Перші діють навіть за умов цілковитої незацікавленості міжнародних акторів у співпраці, що передбачає альтернативу: або пристосування, або самоізоляція. Другі є наслідком реалізації партнерами чи суперниками своїх інтересів у конкретній державі. Це зумовлює необхідність чіткої оцінки пропорцій збігу та зіткнення інтересів і власної здатності використовувати потенціал міжнародної співпраці для підвищення національної конкурентоспроможності.

Сама потреба повноцінного входження до міжнародної спільноти змушувала нову незалежну державу до проведення масштабних

політико-правових та економічних реформ. В Україні це було переважно формалізовано через співпрацю з міжнародними організаціями. Вплив міжнародних зобов'язань на внутрішній розвиток держав — явище, яке набуло значних масштабів і нової якості в рамках еволюції і розширення європейської та євроатлантичної спільноти. Найбільш наочно це виявляється у процесі подолання ізольованості посткомуністичних, у тому числі нових незалежних держав, для яких внутрішні трансформації і зміни геополітичних координат відбуваються синхронно і певною мірою обумовлюють одні одних. Такий вплив став одним із ключових чинників розвитку міждержавного співробітництва в регіоні, що об'єднує колишні Захід і Схід і формування відносної надрегіональної суспільно-політичної та економічної гомогенності. Достатньо органічно це відбувається там, де національний розвиток набув демократичного спрямування, а суспільство виявилось спроможним сепарувати негативні та позитивні зовнішні впливи. Ключовим є питання про те, наскільки збігаються логіка внутрішнього розвитку конкретної країни та зовнішні впливи.

Чи є ефективним і органічним процес швидкого розповсюдження європейських стандартів на колишні країни східного табору? Радянський Союз у свій час зміг досить швидко втиснути суспільство країн ЦСЄ в матрицю «реального комунізму». Досвід останніх років засвідчив, що зворотний рух є складнішим процесом. У першому випадку мало місце переривання процесу саморозвитку і пригнічення самої здатності до нього. У другому — відновлення такої здатності й прискорений суспільно-політичний розвиток у координатах, досягнутих тепер розвиненими правовими демократіями. При цьому очевидна різниця у рівні проблем, які доводиться розв'язувати окремим групам постсоціалістичних країн і у засобах, які можуть бути застосовані. Трансформаційна руйнація не завжди супроводжується модернізацією. Демонтаж комуністичного суспільно-політичного устрою не створює автоматично достатніх передумов для розбудови демократії. Природні процеси не піддаються значному прискоренню. Сподівання на «технологічний підхід» навіть за наявності значного досвіду і великих ресурсів, як це мало місце щодо Східної Німеччини, виправдали себе лише частково. У цій саме площині лежить явище формальної демократії, — номінального впровадження демократичних процедур і форм організації влади, за умов збереження авторитарних, у тому числі тіньових механізмів її розподілу і застосування. Можливості імпорту та успішного впровадження, опанування демократичної правової культури є набагато складнішим. Цілком закономірно, що приєднання до спільноти демократичних країн не стало єдиним напрямом перетворень. Таке приєднання стало можливим тоді, коли зміна векторів і характеру зовнішніх впливів доповнювалась відповідним внутрішнім вибором, наявністю достатнього потенціалу демократизації. Становлення різних за специфікою авторитарних режимів

у новоутворених державах так само не можна вважати відхиленням від норми.

Разом із тим для України, що являє собою особливий, хоча й не унікальний варіант перехідного суспільства, що сповідує політику відкритості, зовнішні чинники мають виняткове значення. Вони за всієї багатоманітності є більш визначеними порівняно з внутрішніми і завдяки цьому справляють системний вплив. Урешті-решт, об'єктом їхнього впливу фактично є й чинники внутрішні, які досі перебувають на стадії становлення та суперечливих перетворень. Водночас непослідовність політики відкритості, спроби дозувати її, до яких регулярно вдавалася українська влада у період загострення внутрішньополітичної боротьби, спричиняли гальмування становлення сучасного європейського підходу до зовнішніх чинників. Їхній аналіз потребує додержання кількох умов. Перше — відхід від ідеологічних штампів, нейтралізація впливу кон'юнктури політичної боротьби. Друге — формулювання адекватного сприйняття геополітичних змін, тенденцій світового розвитку, співвіднесення цих процесів із довготерміновими національними інтересами. Важливо не ігнорувати процеси інтернаціоналізації, не намагатися відсторонитися від них, а розуміти їхню логіку і можливості використання. У цьому досвід країн Центральної і Східної Європи для України становить особливу цінність. Нарешті, такий аналіз має бути спрямований на пошук такої моделі взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників, яка здатна забезпечити динамічний розвиток суспільства, активне використання багатоманітних можливостей міжнародної співпраці.

Цілком очевидно, що зовнішні чинники відігравали вагому роль у процесі унезалежнення і продовжують значною мірою впливати на внутрішню ситуацію в Україні. Проте проблема співвідношення, ваги та ролі внутрішніх і міжнародних чинників у формуванні української зовнішньої політики досі не знайшла в її дослідників остаточного розв'язання. Головним чином це пов'язано з різними інтерпретаціями процесу унезалежнення та їхнім ідеологічним забарвленням. Якщо піти схематично, то перевага внутрішніх чинників має свідчити, що державна незалежність — результат глибинних національних процесів і переможної стратегії сил національного визволення. Якщо ситуація зворотна, можуть виникати сумніви щодо органічності, об'єктивної обумовленості, закономірності становлення незалежної української держави, її усталеності та самодостатності. Зрозуміло, що за цих обставин значущість внутрішніх і зовнішніх чинників здебільшого вимірюється з урахуванням ідейних орієнтацій і навіть — поточних політичних реалій і потреб. Носії патріотичних поглядів звичайно надають більшої ваги чинникам внутрішнім². Для реінтеграторів вигідно наголошувати на домінуванні зовнішніх. Така ж інтерпретація процесу унезалежнення властива й національній державній номенклатурі. Тут так само присутня спроба додати ваги внутрішнім чинникам, але вже іншим. Головна увага зосе-

реджена на контрольованості, цивілізованості, безконфліктності процесу унезалежнення, які були забезпечені «іманентно притаманній українцям розважливості та толерантності і мудрості керівництва». У тактичному плані це виглядає цілком прагматично, адже певною мірою виправдовує спадковість владної номенклатури. Як національно-демократична, так і номенклатурна версія мають виражене політико-ідеологічне забарвлення та іміджеві функції. Проте проблема має самостійне наукове та практичне значення, оскільки стосується фундаментальних, базових характеристик України як суб'єкта міжнародних відносин. У будь-якому разі вона має суттєвий самостійний, незалежний від кон'юнктури внутрішньої політичної боротьби вплив на логіку становлення та розвитку української державності.

Україна від часів перебудови відчувала дедалі більший вплив глобальних економічних, політичних, ідеологічних, інформаційних чинників. Проте цей вплив був переважно опосередкований. Він став результатом як стихійної експансії більш розвиненої цивілізації та цілеспрямованого проникнення з боку західних держав, так і свідомого дозованого ідеологічного роззброєння СРСР за часів Горбачова. Ці процеси і Заходом, і московським керівництвом розглядались у форматі демократизації радянського суспільства, часткового зближення і відходу від конфронтації. При цьому зацікавленість Заходу в ослабленні СРСР зберігалася, але вже не виявлялась у радикальних стратегіях. У будь-якому разі сценарії дезінтеграції союзної держави у практичному плані не розглядались, а тенденції до унезалежнення окремих республік не враховувались. Винятком становили Латвія, Литва та Естонія, прагнення до незалежності яких пасивно підтримувалось³.

Українські національно-демократичні сили у тому форматі, в якому вони активізували свою діяльність у середині 1980-х років, не мали широкого міжнародного визнання, так само, як і не мали серйозно опрацьованої програми використання міжнародних механізмів у боротьбі за незалежність. Антимосковські настрої були ключовою ознакою борців за незалежність України, за якою Захід визначав своє ставлення до них. У ситуації, що склалася на межі 80–90-х років ХХ ст., дезінтеграція СРСР розглядалася на Заході як небажане, небезпечне явище, здатне призвести до масштабної міжнародної дестабілізації. Це визначалося низкою чинників, головними з яких були стратегічні озброєння та розрахунки на комплексне розв'язання проблем суперництва. Загальновідомо, що глобальні воєнно-стратегічні відносини, так само як і система договорів з питань обмеження озброєнь і міжнародної безпеки, потребували запобігання розпорошенню відповідальності. У сприйнятті найвпливовіших держав прагнення радянських республік до незалежності передовсім означало перспективу розпаду ядерної наддержави, а вже потім було інструментом розв'язання національного питання, демонтажу недемократичного утворення з ознаками імперії. Стабільність,

контрольованість, передбачуваність були для них пріоритетними. Але, безумовно, існував і продовжує існувати ще один надзвичайно вагомий пріоритет — закріплення і розвиток стратегічного успіху в змаганні з головним конкурентом. Багатостороння криза в СРСР, а згодом і в Росії парадоксальним чином дозволила сумістити зазначені цілі, зробивши ставку на її включення до демократичної спільноти.

Передовсім це змінило підхід до так званого українського питання. Унезалежнення України вже не розглядалося на Заході як раціональний шлях ослаблення суперника. На цьому тлі принципова підтримка прагнення народу до незалежності теж уже не могла бути достатньою основою реального політичного курсу⁴. Крім того, можливості безпосереднього впливу західних країн серйозно обмежувались браком довіри до українських національних сил, які не сприймалися як достатньо дієздатні, з одного боку, і не надто переконливі як носії демократичних цінностей, з іншого. Разом із тим опосередкований західний вплив позначався на внутрішніх процесах у загальносоюзному масштабі і видозмінював відносини між центром і республіками, сприяв посиленню в них автономних тенденцій. Послаблення авторитаризму, як і формування первинних елементів демократії, розкрили перспективи для піднесення національних сил. Зовнішні чинники були перешкодою для жорсткої протидії з боку влади. Але їхній вплив лише створював сприятливе тло для розвитку демократичних процесів, залишаючи можливості й для консолідації авторитарних сил.

Безумовно, унезалежнення України не було безпосереднім результатом ані глобальних процесів, ані поразки заклоту ГКЧП у Москві. Проте розв'язання питання про національну владу на етапі «від незалежності до суверенітету» наочно свідчить, що не мала місця й перевага національно-демократичних сил. Суспільний рух на підтримку створення незалежної держави не дістав логічного завершення і став лише одним із чинників, яким скористалися політичні сили, органічно нездатні адекватно презентувати національні інтереси. Частково оновлена радянська номенклатура, яка спромоглася перехопити владу, переважно формувалася в республіканському форматі, але не була і не могла бути національною за власною природою, системою цінностей, ментальністю. Вона керувалася груповими інтересами, подібними до інтересів інших загонів республіканської номенклатури. Синхронні дії цих сил, їхня взаємопідтримка були головною рушійною силою демонтажу СРСР. Порозуміння між республіканськими елітами позбавило розпад наддержави особливого драматизму і водночас суттєво знизило цінність, якісні характеристики здобутої незалежності.

Доводиться визнати низьку підготовленість політичної еліти до керування суверенною державою, особливо за умов інтенсивної міжнародної конкуренції. Незалежність була проголошена строкатою тимчасовою коаліцією політичних сил, до того ж таких, що не мали перспективних

програмних напрацювань. У кожній з них були власні резони та уявлення про майбутнє України, про те, що для неї корисне і пріоритетне, а що небезпечне. Перешкодою для реалізації можливостей незалежного розвитку, джерелом небезпек певний час уважалися винятково чужорідні сили, а здобуття незалежності сприймалося як запорука розв'язання всіх суспільних суперечностей і кризових явищ. Але в пострадянських країнах (і в Україні зокрема) виявилися потужні ендегенні сили гальмування суспільного поступу і державного розвою. Унезалежнення не розв'язало проблем, що становили зміст кризи СРСР. Сучасна ситуація є значною мірою наслідком тривання і загострення колишніх «хвороб». Порівняльний аналіз об'єктивних стартових передумов реформування (за якими Україна серед європейських посткомуністичних країн мала чи не найкращі перспективи) і його наслідків досить виразно окреслює ключову національну проблему — небезпечно низьку якість державної політики. Фактично більшість кризових явищ, що сприяли розпаду імперії, після набуття незалежності почали працювати проти нової держави. При цьому були втрачені деякі колишні механізми та ресурси і закономірно виникли нові проблеми. Для України, за негативних наслідків здобуття державності у безпосередньому матеріальному вимірі, кінцеві переваги можуть бути пов'язані лише зі зміною самої парадигми суспільного розвитку, ціннісних орієнтирів і спрямованості національної стратегії.

Масштаби та характер зовнішніх впливів на пострадянський простір змінювалися повільно, мірою усвідомлення специфіки внутрішніх процесів у нових незалежних державах. Майже відразу стало зрозуміло, що розраховувати на утвердження ефективної демократії та конкурентної економіки навіть у східноєвропейських пострадянських республіках, відносно наближених за соціокультурними характеристиками до євроатлантичної спільноти, немає підстав. Намагання безпосередньо підтримувати цей процес потребувало б надто великих зусиль і ресурсів. Давалася взнаки й потужна конкуренція за увагу, а головне — ресурси Заходу з боку країн Центрально-Східної Європи. Водночас процеси у ЦСЄ, рішуче зближення колишніх соціалістичних країн із Заходом, як і активізація інтеграційних процесів у Європі, істотно вплинули на ситуацію в СРСР. Урешті-решт, за комплексом обставин, пострадянські країни залишилися на периферії економічної активності найбільш розвинених держав і передовсім — великого бізнесу. Розпад Радянського Союзу, на відміну від демонтажу східного блоку, не став чинником возз'єднання Європи. Особливий випадок країн Балтії тільки підкріплює цей висновок. Випадок України найяскравіше свідчить про неформальну сутність цього процесу.

За умов значної суспільно-політичної динаміки, яка притаманна Україні, особливо важливим видається питання про те, якою мірою демократичні перетворення можуть сприяти зняттю сумнівів щодо її належності до Європи. Історичний етап і конкретні умови, за яких стали

можливими суспільно-політичні перетворення, становлення демократії і формування громадянського суспільства в Україні, обумовлюють значну специфіку цього процесу, його суттєве відхилення від класичного варіанта саморозвитку. Передовсім ця специфіка пов'язана з двома групами обставин. Перша є наслідком штучного стримування і глибокого спотворення розвитку суспільства за радянських часів. На сучасному, перехідному етапі, коли деякі важливі риси минулого ще не подолані, це виявляється у гальмуванні становлення, слабкості інституцій громадянського суспільства порівняно з державними, у суперечливому впливі влади на суспільно-політичні процеси. Становлення демократичного ладу після значного періоду панування пострадянського авторитаризму потребує перебудови сурогатних, непублічних форм суспільної організації. Друга група обставин — наслідки відставання національних суспільних процесів порівняно з інтернаціональними, незавершеності національної самоідентифікації, суспільно-політичної консолідації, формуванні сучасної конкурентоспроможної політичної еліти. Це особливо рельєфно виявляється в європейському регіоні, в якому процеси інтернаціоналізації значно поглиблюються через дію інтеграційних чинників, які безпосередньо впливають на національні моделі розвитку.

Якою входить Україна до міжнародної спільноти, якими є її характеристики з огляду на загальновизнані критерії та стандарти? За результатами політичних трансформацій Україна має на основі критеріїв Фонду Бартельсмана 7,10 бала, рівень розвитку ринкової економіки оцінюється в 6,96 балів з максимально можливих 10. За Індексом демократичних і ринкових трансформацій Україна у 2006 р. посіла 32 місце серед 119 перехідних країн, стан яких аналізувався. Порівняно з 2003 р. її позиція поліпшилася на 12 пунктів. Серед лідерів рейтингу, які мають індекс більший за 8,9, — три країни Балтії, Вишеградська четвірка, Тайвань і Південна Корея. Так само Україна відстає від Румунії та Болгарії, але дещо випереджає Туреччину, Албанію, Молдову, Росію⁵. За складовими цього узагальнюючого рейтингу маємо таке: стан державності — 8,0; політична участь — 7,8; верховенство права — 7,0; стабільність демократичних інститутів — 6,5; політична та соціальна інтеграція — 6,3. У рамках блоку питань, що стосуються економічних трансформацій, рівень соціально-економічного розвитку оцінюється у 6,0 балів; організація ринкового та конкурентного середовища — 6,8; стабільність валюти та цін — 8,5; приватна власність — 6,5; забезпечення рівних шансів на благоденство (Welfare Regime) — 6,5; зростання економіки (Economic Performance) — 8,0; сталість економіки — 5,5⁶.

Ще одним показником, який характеризує рівень успішності перетворень у напрямку демократії та ринкової економіки, є Індекс менеджменту, що характеризує успішність урядування за останні два роки. Тут Україна має 4,69 балів і посідає тільки 65 місце, відстаючи від таких представників пострадянського простору, як Грузія та Вірменія. Рівень

складнощів урядування оцінюється у загалом незначні 3,9 балів. Цей показник визначається з урахуванням умов реалізації політичного лідерства, дієздатності громадянського суспільства, наявності серйозних етнічних, релігійних і соціальних конфліктів, рівня валового внутрішнього продукту на душу населення, рівня освіти, стану державності та впровадження верховенства права⁷.

Україна досягла якісних зрушень у забезпеченні вільних і чесних виборів. Парламентські вибори 26 березня 2006 р. проведені переважно у відповідності до зобов'язань у рамках ОБСЄ, Ради Європи, інших міжнародних стандартів демократичних виборів. У цілому поважалися громадянські та політичні права людини⁸. У робочому документі Європейської Комісії «Звіт про виконання Європейської політики сусідства. Україна» констатується: «Завдяки підготовці і проведенню в цілому чесних і вільних парламентських виборів у березні 2006 р., Україна досягла успіхів у забезпеченні демократичного виборчого процесу, започаткованого Помаранчевою революцією»⁹. Так само позитивні оцінки міжнародних спостерігачів здобули і дострокові парламентські вибори 30 вересня 2007 р.¹⁰

Результати політичних і економічних реформ (і політичної боротьби) в Україні та її місце за рівнем демократії порівняно з близькими за історичними та культурно-цивілізаційними характеристиками країнами та з огляду на оцінку перспектив повноцінного входження до європейської спільноти подано у табл.18.1 і табл.18.2.

Таблиця 18.1. Розвиток демократії в пострадянських, центральньо-східноєвропейських, балканських та південноєвропейських країнах за оцінками «Дому свободи»*

Країна	ПП	ЕП	ПП	ФУ	ГС	СС	ПАО	ВП	ОА	Статус
Португалія	1	12	16	12	1	16	12	15	14	В
Іспанія	1	12	15	12	1	16	12	14	15	В
Естонія	1	12	15	12	1	16	12	14	14	В
Італія	1	12	15	11	1	15	12	12	15	В
Польща	1	12	16	10	1	15	11	13	14	В
Словаччина	1	12	15	10	1	16	12	12	14	В
Литва	1	12	15	9	1	16	11	14	13	В
Латвія	1	12	15	9	1	16	12	12	13	В
Греція	1	12	15	10	2	15	10	14	13	В
Болгарія	1	12	15	9	2	14	11	12	13	В
Хорватія	2	12	14	9	2	14	12	11	13	В
Румунія	2	11	14	7	2	14	11	12	12	В

Країна	ПП	ЕП	ПП	ФУ	ГС	СС	ПАО	ВП	ОА	Статус
Сербія	3	9	13	7	2	14	11	9	13	В
Україна	3	9	13	6	2	13	10	11	11	В
Туреччина	3	9	12	7	3	12	7	8	10	ЧВ
Грузія	3	9	9	7	3	12	8	7	10	ЧВ
Молдова	3	9	8	7	4	10	6	8	9	ЧВ
Вірменія	5	4	5	4	4	8	5	6	9	ЧВ
Росія	6	3	5	3	5	8	4	4	7	НВ
Азербайджан	6	3	4	3	5	7	3	4	8	НВ
Казахстан	6	3	4	3	5	7	4	4	7	НВ
Білорусія	6	0	3	1	7	3	0	2	5	НВ
Узбекистан	7	0	0	0	7	1	0	0	2	НВ

Джерело: «Freedom in the World 2007 Subscores» // <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=372&year=2007>

* Скорочення: ПП – політичні права, у тому числі: ЕП – електоральний процес, ПП – політичний плюралізм і участь, ФУ – функціонування уряду; ГС – громадянські свободи, у тому числі: СС – свобода самовираження та віри, ПАО – права на асоціації та організацію, ВП – верховенство права, ОА – особиста автономія та індивідуальні права; Статус: В – вільна країна, ЧВ – частково вільна, НВ – невільна.

Таблиця 18.2. Індекс економічної свободи. Рейтинг 2008 р., %*

Країна	СВ	ЕС	СБ	СТ	ФС	СУ	МС	СІ	ФНС	СВ	СК	СЗ
Естонія	12	77,8	84,5	86,0	86,0	62,0	82,0	90	80	90	67	50,3
Литва	26	70,8	83,2	86,0	86,3	68,3	78,5	70	80	50	48	57,6
Вірменія	32	70,3	84,5	75,6	93,1	91,6	79,7	60	70	30	29	80,9
Іспанія	31	69,7	77,5	86,0	54,5	56,2	78,1	70	80	70	68	56,7
Грузія	32	69,2	85,0	71,0	90,7	81,3	71,4	70	60	35	28	99,9
Словаччина	35	68,7	69,3	86,0	89,4	53,9	76,9	70	80	50	47	64,9
Латвія	38	68,3	74,3	86,0	83,4	59,2	73,8	70	70	55	47	64,6
Португалія	53	64,3	79,6	86,0	61,3	32,6	79,4	70	50	70	66	48,0
Болгарія	59	62,9	67,5	86,0	82,7	56,0	73,7	60	60	30	40	73,2
Італія	64	62,5	76,8	81,0	54,3	29,4	80,6	70	60	50	49	73,5
Румунія	68	61,5	74,1	86,0	85,6	70,8	72,5	60	60	30	31	55,3
Туреччина	74	60,8	67,9	86,8	77,7	68,3	70,8	50	50	50	38	48,0
Казахстан	76	60,5	56,5	86,2	80,1	84,7	71,9	30	60	30	26	80,0
Греція	80	60,1	69,5	81,0	65,6	57,8	78,5	50	50	50	44	54,3

Країна	СВ	ЕС	СБ	СТ	ФС	СУ	МС	СІ	ФНС	СВ	СК	СЗ
Польща	83	59,5	54,1	86,0	68,6	43,5	82,3	60	60	50	37	53,5
Молдова	89	58,4	68,5	79,2	83,0	56,9	67,6	30	50	50	32	66,6
Азербайджан	107	55,3	61,6	78,4	80,4	82,9	76,5	30	30	30	24	59,2
Хорватія	113	54,6	58,1	87,6	68,8	28,0	78,8	50	60	30	34	50,5
Узбекистан	130	52,3	67,8	68,4	88,0	68,3	57,5	30	20	30	21	72,1
Україна	133	51,1	44,3	82,2	79,0	43,0	69,9	30	50	30	28	54,3
Росія	134	49,9	52,8	44,2	79,2	69,5	64,4	30	40	30	25	64,2
Білорусь	150	44,7	58,6	52,2	81,0	55,5	66,2	20	10	20	21	62,0

Джерело: Index of Economic Freedom 2008 – Rankings // <http://www.heritage.org/research/features/index/countries.cfm> (Downloads, Microsoft Excel – 2008 PastScores-1)

* Скорочення: СВ – світовий рейтинг; ЕС – загальний показник економічної свободи; СВ – свобода бізнесу; СТ – свобода торгівлі; ФС – фіскальна свобода; СУ – свобода урядування; МС – монетарна свобода; СІ – свобода інвестицій; ФНС – фінансова свобода; СВ – свобода власності; СК – свобода від корупції; СЗ – свобода зайнятості.

Як бачимо, Україна досягла помітних успіхів у політичному реформуванні. Здолання авторитаризму дозволяє їй в останні роки наближатися до європейських стандартів і конкурувати не тільки з кандидатами на вступ до ЄС, а й з наймолодшими членами Європейського Союзу. Слабким місцем залишається формування та функціонування влади. У доповіді моніторингового комітету Парламентської Асамблеї Ради Європи закономірно констатується, що «внаслідок введення нової політичної системи Україна піддалася тривалому конфліктному розподілу влади» і що «статус політичної реформи досі залишився під сумнівом»¹¹. У звіті співдоповідачок моніторингового комітету ПАРЕ по Україні Ханне Северінсен і Ренати Вольвенд від 31.01.2007, підготовленому у зв'язку з розгортанням політичної кризи, зазначається, що влада України нездатна забезпечити верховенство права і прозорість управління на всіх рівнях¹². Генеральний секретар Європейської комісії за демократію через право (Венеціанської комісії) Джанні Букіккіо констатує, що «в Україні існує тенденція зневажати конституційними і правовими нормами, якщо вони сприймаються як перешкода для досягнення політичних цілей»¹³. Вади урядування і неналежна концентрація уваги визначили відставання в здійсненні економічних реформ. Україна протягом багатьох років залишається серед країн з найвищим рівнем корупції та тіньової економіки. Гальмування реформ в економічній сфері є головним обмежувачем поглиблення міжнародної співпраці і реального зближення з Європою.

Соціально-економічні чинники з огляду на європейські орієнтири мають складний і суперечливий характер. Економічні показники за-

звичай сприймають як найбільш фундаментальні, первинні при визначенні інтеграційних перспектив країни. Значне відставання абсолютних розмірів ВВП України, ще більше — цього показника у розрахунку на душу населення, дійсно свідчить про погані стартові умови економічної інтеграції. Проте кількісні показники не є першорядними. Щодо них між Україною та більшістю країн ЦСЄ, Балтії і особливо Балкан на етапі, коли вони починали рух до ЄС, принципової різниці немає¹⁴. Особливо, якщо взяти до уваги резерви детінізації економіки. Більшою мірою позначається не стільки рівень розвитку, скільки реформованість, ефективність дії законів та урядування, тенденції розвитку. Найскладнішим виявилось питання виокремлення суто національних усталених характеристик українського суспільства від власне етапних, пов'язаних з певним періодом і відповідним рівнем розвитку. Крім того, для аналізу перспектив повноцінного повернення до Європи необхідно визначити, які якості суспільства є для цього принципово важливими, структуруючими, а які лише другорядними.

Брак чіткої моделі національного розвитку, ідейна і ціннісна дезорієнтованість визначають непевність політичної самоідентифікації, слабку артикульованість інтересів окремих верств населення, що є ознакою перехідного стану суспільства. Початок реалізації європейської інтеграційної стратегії перетворить невизначеність на практичну проблему. Очевидно, що лише частина цієї проблеми може бути розв'язана за рахунок покращання матеріальної складової життя мільйонів громадян. Так само і вибір на користь Європи не має ґрунтуватися на спрощених меркантильних розрахунках. Тим більше, потрібно позбутися психологічної вторинності, зневіри у власних силах, відійти від пасивного вибору зовнішнього опікуна і донора, від геополітичного утриманства.

2. Цивілізаційне та геополітичне самоусвідомлення українських громадян

Ключовими характеристиками масової свідомості для перехідного суспільства в аспекті ставлення до геополітичних чинників є рівень патріотичності та адекватність уявлень про стратегічні зовнішньополітичні пріоритети. Реакція населення на міжнародні події навколо України змушує констатувати, що існують серйозні проблеми і з першим, і з другим. Країна успадкувала суперечливі та розмиті орієнтири для самоідентифікації, тоді як старий її варіант фактично приховував цивілізаційну належність і виключав геополітичну самодостатність. Дезінтеграційні тенденції, пов'язані з розпадом СРСР, самі по собі не давали рецепту як щодо становлення державності, так і до її неформального міжнародного статусу. За тих умов, за яких Україна здобула незалежність, первинним предметом моніторингу має бути саме ставлення громадян до державності і до процесів, які мають місце на пострадянському просторі.